

УДК 347.615(477)

Ася Епрікян,*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*

АЛІМЕНТНІ ОBOB'ЯЗКИ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

У статті виявлено деякі проблеми реалізації аліментних обов'язків інших членів сім'ї та родичів, вироблено рекомендації щодо їх вирішення.

Ключові слова: аліментні обов'язки, інші члени сім'ї, родичі.

Сім'я в усі часи була і залишається однією з головних загальнолюдських цінностей. Від нормалізації соціальних, економічних та правових відносин у сім'ї залежить майбутнє дітей як членів суспільства. Основними складниками сімейного благополуччя є любов, повага та матеріальна підтримка один одного членами сім'ї. Важлива роль у забезпеченні реалізації цього завдання належить інституту аліментних зобов'язань між членами сім'ї. Ці питання знайшли своє регулювання у Конституції України, Сімейному кодексу України (у подальшому СК України) та інших актах законодавства.

Окремі аспекти даного питання знайшли відображення в працях таких науковців, як Л. В. Афанасьєва, В. В. Єфременко, І. В. Жилінкова, В. Ф. Маслов, З. В. Ромовська, Л. В. Сапейко, Ю. С. Червоний, В. П. Юрасов, а також зарубіжних учених М. В. Антокольської, І. П. Гришина, Н. М. Єршової, С. О. Іванової, О. С. Іоффе, Л. П. Короткової, Н. І. Масленникової, О. М. Нечаєвої, В. П. Нікітіної, О. Й. Пергамент, Г. М. Рабець, В. Ф. Яковлева та ін.

Інтерес до вивчення даного питання зумовлений теоретичними та практичними потребами дослідження інституту аліментних зобов'язань, кризою сім'ї, зростанням кількості малозабезпечених дітей та появою все частіше випадків, коли члени сім'ї за певних обставин не в змозі утримувати один одного. Тому написання цієї статті видається доречним для теоретичного осмислення та практичного вирішення низки проблем щодо здійснення прав та виконання обов'язків сторін аліментного зобов'язання.

Сімейне законодавство України покладає обов'язки, пов'язані з утриманням конкретних осіб, не тільки на батьків, повнолітніх дітей, дружину, чоловіка (у тому числі колишніх), а й на інших членів сім'ї та родичів, до яких належать баба і дід, прабаба та прадід, внуки і правнуки, брати та сестри, мачуха й

вітчим, пасинки і падчерки, фактичні вихователі та вихованці.

Наведений перелік є вичерпним. Водночас треба зазначити, що належність до нього визначається не тільки кривноспорідненим зв'язком, а й міркуваннями морального характеру. Адже йдеться про осіб, яких зовсім не завжди пов'язувало й пов'язує спільне проживання. Це члени так званої великої сім'ї, яких об'єднують не тільки почуття, а й передбачені законом права та обов'язки [4].

Таким чином, сімейне законодавство України розширює коло учасників сімейних відносин, які у разі потреби надають належну матеріальну допомогу рідним, встановивши аліментні зобов'язання інших членів сім'ї та родичів. Майнові відносини, що виникають між іншими членами сім'ї та родичами, переважно регулюються нормами цивільного законодавства і не входять до предмета регулювання нормами, що закріплені в СК України. Винятком як раз і виступають правові сімейні відносини між іншими членами сім'ї та родичами, що виникають з приводу утримання.

Для аліментних правовідносин характерно, що вони носять особистий характер, непередаваність та невідчужуваність. Особистий характер права на аліменти зумовлює припинення цього правовідношення у разі смерті будь-кого з учасників правовідношення, а також неприпустимість зарахування аліментних вимог з іншими зустрічними вимогами. Відповідно до ст. 20 Сімейного кодексу України, до аліментних правовідносин не може бути застосована позовна давність. Таким чином, аліментні правовідносини, як і інші сімейні правовідносини, носять тривалий характер, тобто правомочна особа в будь-який час має право вимагати виплати аліментів незалежно від того, скільки років минуло з моменту виникнення права на аліменти.

В юридичній літературі по-різному визначається поняття аліментного зобов'я-

зання. Зокрема, Є. М. Ворожейкін розглядає аліменти як будь-яку допомогу, що надається одними членами родини іншим [1, с. 217]. О. С. Іоффе та М. Г. Масевич розрізняють добровільне надання утримання, яке не вважається аліментами, і власне аліменти, які виплачуються за рішенням суду і є наслідком порушення природних сімейних зв'язків [3, с. 78; 2, с. 262]. Такі вчені, як З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний, до думки яких ми приєднуємося, визначають аліментні зобов'язання як правовідношення, де одна особа зобов'язана надавати утримання тому, з ким вона перебуває у сімейних правовідносинах, за наявності умов, передбачених законом або договором [5, с. 7; 6, с. 177].

Обов'язок з утримання дітей, як правило, покладається на батьків, які зобов'язані їх сплачувати в першу чергу. Але трапляється, що діти за будь-яких обставин втрачають своїх батьків або батьки з поважних причин не в змозі їх утримувати і, таким чином, діти залишаються без коштів для існування. Тому у разі відсутності батьків або якщо батьки з поважних причин не в змозі утримувати дітей, обов'язок з утримання малолітніх, неповнолітніх дітей, як вже зазначалося вище, покладається на інших членів сім'ї; і такий обов'язок з утримання є взаємним.

Як зазначає Ю. С. Червоний (і з ним неможливо не погодитися), аліментні зобов'язання батьків та дітей, поряд із аліментними зобов'язаннями подружжя, належать до аліментних обов'язків першої черги, оскільки зазначені особи зобов'язані надавати утримання одне одному незалежно від наявності у них інших родичів. До аліментних зобов'язань другої черги належать зобов'язання щодо взаємного утримання баби, діда, внуків, братів і сестер, а до аліментних зобов'язань третьої черги – аналогічні зобов'язання мачухи, вітчима, падчерки, пасинка, фактичного вихователя і вихованця. Причому зазначені зобов'язання можуть виникати лише за наявності умов, передбачених нормами гл. 22 СК, в якій закріплено обов'язок з утримання інших членів сім'ї та родичів. Аліментні зобов'язання другої і третьої черг є додатковими (субсидіарними) [6, с. 276].

Деякими вченими (Л. В. Афанасьєва, Г. К. Матвеев) пропонується звужити коло аліментозобов'язаних осіб, виключивши аліментні обов'язки вітчима (мачухи) та фактичного вихователя. Російський законодавець також не встановлює аліментного обов'язку фактичного вихователя, але зберігає обов'язок вихованця утримувати свого фактичного вихователя. Проте ця позиція не знайшла підтримки, більшість науковців, думку яких ми підтримуємо, вис-

ловилися за збереження інституту фактичного виховання (Г. М. Белякова, Л. П. Короткова, В. Ф. Маслов, Є. Ф. Мельник, С. Я. Паластіна, Л. І. Пацева та інші). Це ж стосується й обов'язків вітчима (мачухи).

На наш погляд, коло інших членів сім'ї, які за законом є аліментнозобов'язаними, можливе і має звужуватися за рахунок покращення з боку держави соціального забезпечення осіб, що потребують допомоги.

Склад юридичних фактів, які породжують виникнення субсидіарних аліментних зобов'язань, є різним. Так, деякі групи аліментних зобов'язань передбачають родинний зв'язок між платником аліментів і одержувачем (наприклад, аліментні зобов'язання між дідом, бабою і онуками, братами і сестрами). В інших випадках аліментне зобов'язання виникає на основі свояцтва та відносин щодо утримання і виховання в минулому платника аліментів – це аліментні зобов'язання між мачухою, вітчимом, падчеркою і пасинком. Аліментні зобов'язання між фактичним вихованцем та особою, в сім'ї якої він виховувався, – це правовідносини між особами, які не обов'язково є родичами, проте які зв'язані тією обставиною, що особа проживає (або проживала) в сім'ї фактичного вихователя.

Аліментні зобов'язання баби та діда зумовлені: потребою малолітніх, неповнолітніх онуків у матеріальній допомозі (якщо у дитини немає обох батьків або вони з поважних причин не можуть надавати дитині належного утримання); наявністю у баби, діда необхідних коштів для надання такої допомоги. Обов'язок діда, баби щодо утримання своїх онуків виникає лише тоді, коли у їхніх батьків відсутнє майно, за рахунок якого може надаватися належне утримання їхнім дітям. Визначення поважності причин, за якими батьки дитини не можуть надавати їй належне утримання, в сімейному законодавстві України немає, тому суд у кожному конкретному випадку встановлює їх самостійно на підставі наданих до суду доказів. У таких випадках, коли аліменти слід стягнути з баби, діда на користь малолітньої дитини, з відповідним позовом можуть звернутися органи опіки та піклування, прокурор, батьки, які не можуть надавати утримання з поважних причин.

Відповідно до ст. 266 Сімейного кодексу України, зобов'язання внуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда виникають, якщо: повнолітні внуки мають змогу надавати матеріальну допомогу; баба, дід, прабаба, прадід потребують матеріального утримання та не мають чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належне утримання.

Зобов'язання братів і сестер щодо утримання один одного мають місце за таких умов: аліментнозобов'язані брати, сестри є повнолітніми і можуть надавати матеріальну допомогу; брати, сестри, які потребують утримання, є малолітніми, неповнолітніми або повнолітніми, проте непрацездатними.

Закон не уточнює, які саме брати і сестри є учасниками аліментного правовідношення. Виходячи із тлумачення норм СК, у цьому разі йдеться лише про рідних (а не, приміром, двоюрідних) братів і сестер, незалежно від того, чи є для них рідними обоє батьків чи лише один із них (тобто про повнорідних і неповнорідних братів і сестер).

Обов'язок мачухи, вітчима утримувати пасинка, падчерку виникає за таких умов: пасинок, падчерка є неповнолітніми, малолітніми і проживають разом із мачухою, вітчимом; мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу. Особливістю виникнення аліментного зобов'язання між зазначеними суб'єктами є залежність від їх спільного проживання на момент виникнення права на утримання. Відповідно до ч. 2 ст. 268 СК, суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку з утримання падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема, у разі нетривалого проживання з їхнім батьком, матір'ю або у разі негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

Критеріїв, якими суд міг би керуватися у вирішенні питання про нетривалість спільного проживання вітчима, мачухи з матір'ю, батьком малолітніх, неповнолітніх пасинка, падчерки, закон не передбачає; суд у кожному випадку самостійно визначає, чи є період спільного проживання зазначених осіб нетривалим. Це стосується і категорії «негідна поведінка».

Таким чином, аліментні зобов'язання мачухи, вітчима щодо утримання малолітніх, неповнолітніх падчерки, пасинка є їхнім обов'язком як членів сім'ї і виникає лише, коли малолітні, неповнолітні падчерка, пасинок є в даний час або були членами їхньої сім'ї, а не на підставі близької спорідненості.

Пасинок, падчерка зобов'язані сплачувати аліменти на користь мачухи, вітчима за таких умов: пасинок, падчерка є повнолітніми і спроможними надавати матеріальну допомогу; мачуха, вітчим потребують матеріальної допомоги і надавали падчерці, пасинові систематичну матеріальну допомогу не менш як п'ять років.

Ст. 269 СК покладає обов'язок з утримання дитини також на тих осіб, у сім'ї яких дитина виховується, за умови що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу. З іншого боку, якщо особа до досягнення повноліття

проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, вона зобов'язана утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживала не менш як п'ять років, і за умови, що ця особа може надавати матеріальну допомогу (ч. 1 ст. 271 СК).

Усі розглянуті аліментні правовідношення характеризуються тим, що платник аліментів є повнолітньою працездатною особою, яка має необхідні для аліментування кошти, а одержувач аліментів, навпаки, є непрацездатним або малолітнім, неповнолітнім і тому неспроможним утримувати себе самостійно.

Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацездатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається у частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі (ст. 272 СК України). Визначаючи розмір аліментів, суд бере до уваги матеріальний і сімейний стан платника та одержувача аліментів. Слід зауважити, що у разі, коли платник аліментів має нерегулярний дохід, зазвичай встановлюють розмір утримання у твердій грошовій сумі. Але сімейне законодавство не передбачає механізму індексації розміру аліментів для таких випадків, хоча, на наш погляд, було б доцільним доповнити статтю 272 СК України змістом щодо врахування індексації розміру аліментів.

Право на стягнення аліментів у судовому порядку інші члени сім'ї та родичі зберігають за собою протягом усього часу, поки існує це право (наприклад, право на аліменти неповнолітньої особи існує до досягнення нею повноліття). Водночас аліменти присуджуються лише з моменту звернення до суду. Аліменти можуть бути стягнуті за виконавчим листом за минулий час, але не більш ніж за три роки, що передували пред'явленню виконавчого листа до виконання (ст. 194 СК України). Якщо за виконавчим листом, пред'явленим до виконання, аліменти не стягувалися у зв'язку з розшуком боржника або у зв'язку із його перебуванням за кордоном, вони мають бути сплачені за весь минулий час.

Окремо звертаємо увагу на те, що довгі роки в Україні аліментні правовідносини регулювалися виключно імперативними нормами, що не дозволяло учасникам цих відносин обирати найбільш прийнятний спосіб виконання аліментного обов'язку. Стандартний підхід до стягнення аліментів не сприяв належному захисту інтересів управомочених та зобов'язаних осіб. Удосконалення інституту аліментних зобов'язань на диспозитивних засадах відкрило можливість їх сторонам укладати договори про сплату

аліментів і тим самим уникати звернення до судових органів. Сьогодні поряд з імперативним обов'язком інших членів сім'ї та родичів утримувати непрацездатних осіб і дітей, що потребують матеріальної допомоги, встановленим у главі 22 Сімейного кодексу України, існують положення ст. 9 СК України, де передбачається можливість іншим членам сім'ї та родичам, відносини між якими регулює СК України, врегулювати свої відносини за домовленістю (договором); а також особам, які проживають однією сім'єю, а також родичам за походженням, відносини яких не врегульовані СК України, врегулювати свої сімейні (родинні) відносини за договором, який має бути укладений у письмовій формі. Такий договір є обов'язковим до виконання, якщо він не суперечить вимогам Сімейного кодексу України, інших законів України та моральним засадам суспільства.

Ми підтримуємо точку зору Ю. С. Червоного щодо неточності наведеного положення у зв'язку з тим, що норми сімейного права мають не лише імперативний, а й диспозитивний характер. Тому подружжя, родичі за походженням можуть укладати договір, положення якого врегульовуватимуть їхні відносини, не лише не врегульовані Сімейним кодексом, але й відносини, що врегульовані Сімейним кодексом України. Наприклад, дід та баба можуть укласти договір з онуками, згідно з яким повнолітні внук та внучка будуть зобов'язані платити аліменти діду та бабі і в тому разі, коли останні матимуть дітей, які мають змогу їх утримувати, хоча аліментні правовідносини між дідом та бабою та внуками врегульовані нормами Сімейного кодексу України (ст. 265, 266 СК) [7, с. 25].

Оскільки договір – підстава для добровільного виконання обов'язку з утримання, то сторони можуть самостійно визначати розмір та строки виплати аліментів за умови,

що не порушуються суб'єктивні права управомоченої особи.

На наш погляд, укладання аліментного договору між іншими членами сім'ї та родичами є більш доцільним, оскільки спрощує процедуру отримання аліментів, адже за таких обставин немає потреби звертатися до суду з вимогами щодо сплати аліментів. На нашу думку, для реалізації цих процедур необхідно розширити повноваження органів опіки та піклування, а саме: з метою своєчасного реагування в разі порушення вимог договору про сплату аліментів надати можливість притягувати до майнової відповідальності винних осіб; зобов'язати вказані органи створити відповідний реєстр договорів щодо сплати аліментів; надати інші повноваження щодо реалізації регуляторної політики та контролюючих функцій з вищезазначених питань.

Список використаних джерел:

1. Ворожейкин Е. М. Семейные правоотношения в СССР: Научное издание / Е. М. Ворожейкин. – М.: Юрид. лит., 1972. – 300с.
2. Иоффе О. С. Советское гражданское право / О. С. Иоффе. – Л.: Изд-во. Ленинград. ун-та, 1965. – Т. 3. – 494 с.
3. Масевич М. Г. Основания возникновения алиментных обязательств / М. Г. Масевич // Правовые вопросы семьи и воспитания детей. – М.: Юрид. лит., 1968. – 88 с.
4. Нечаева А. М. Семейное право : Курс лекций / А. М. Нечаева. – М., 1998 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pravo.vuzlib.ru/book_z1745.
5. Ромовська З. В. Аліментні зобов'язання : Конспект лекцій / З. В. Ромовська. – Львів: Львів. ун-т, 1973. – 59 с.
6. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2004. – С. 177. – 400 с.
7. Семейный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / отв. ред. Ю. С. Червоный. – К.: Изд. «ПРАВОВА ЄДНІСТЬ», 2008. – 456 с.

В статтє выявлены некоторые проблемы реализации алиментных обязанностей других членов семьи и родственников, выработаны рекомендации по их решению.

Ключевые слова: алиментные обязанности, другие члены семьи, родственники.

The article reveals some problems of the implementation of alimony duties of other members of the family and relatives, developed recommendations for their solution.

Key words: alimony duties, other family members, relatives.

